

Е.И. Исибаева¹

¹*т.ғ.к. доцент Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Ақтөбе қ., Қазақстан*

ЖЕКЕШЕЛЕНДІРУ ҮДЕРІСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЫ

Аңдатпа

КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстан республикасы әкімшіл әміршіл жүйеден нарықтық экономикалық жүйеге көшуі меншік қатынастарын өзгертудің заңды қажеттілігін туындатты. Қазіргі таңда айқын-далып отырғандай, бұрынғы көзқараспен социализм орнату жолында деп есептелінген республикадағы әлеуметтік-экономикалық жүйенің күйреуінің басты себептерінің бірі – бұл мемлекеттік меншік қатынас-тарының үстемдікке ие болуы деп саналған. Шаруашылықты жекешелендіру барысында тап болған алғашқы кездегі қиыншылықтар оның әлеуметтік жағдайына да өзіндік әсерін тигізді. Сол себепті де оларды өзгерту және түбегейлі құру қажет етілді. Сөйтіп, бұл мақаламызда жекешелендіру үдерісі және оның әлеуметтік экономикалық салдары қоғам тарапынан өзіндік көзқарас білдіру мәселесі алға тартылып отыр. Бүгінгі таңдағы жекешелендіру, меншік ұғымдарының төңірегіндегі пікір-таластарды талдау бұл күрделі проблеманың теориялық негізін анықтау қажеттігін туындатып отыр.

Кілтгі сөздер: жекешелендіру, меншік, мемлекет, өндіріс, мемлекет иелігі, ұлттық бағдарлама.

Исибаева Е.И.¹

¹*к.и.н.доцент Актюбинский региональный государственный университет имени К.Жубанова
г. Ақтөбе. Казахстан*

ПРОЦЕСС ПРИВАТИЗАЦИИ И ЕГО СОЦИАЛЬНАЯ ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация

После распада СССР переход Республики Казахстан от административно-властной системы к рыночной экономической системе вызвал юридическую необходимость изменения отношений собственности. В настоящее время стало очевидным, что одной из главных причин крушения социально-экономической системы в республике, считавшейся с прежним взглядом на установление социализма, стало доминирование отношений государственной собственности. Первые трудности, возникшие в процессе приватизации хозяйства, отразились на его социальном положении. Поэтому необходимо было менять и кардинально строить их. Таким образом, в данной статье затрагивается взгляд со стороны общества на процесс приватизации и его социально-экономические последствия. Сегодня анализ мнений вокруг понятий приватизации, собственности вызывает необходимость определения теоретических основ этой сложной проблемы.

Ключевые слова: приватизация, собственность, государство, производство, государственная собственность, национальная программа.

E.I. Isibaeva¹

¹*Candidate of historical sciences, Aktobe regional state University named after Zhubanov
Kazakhstan, Aktobe*

THE PRIVATIZATION PROCESS AND ITS IMPLEMENTATION

Abstract

After the collapse of the USSR, the transition of the Republic of Kazakhstan from an administrative-power system to a market-based economic system caused a legal need to change the property relations. Currently, as defined, one of the main reasons for the collapse of the socio-economic system in the Republic,

which was considered with the previous view of establishing socialism, was considered to be the dominance of state property relations. The first difficulties encountered in the process of privatization of the economy affected its social status. Therefore, it is necessary to change them and radically build them. Thus, this article deals with the process of privatization and its socio-economic consequences on the part of society. Today, the analysis of opinions around the concepts of privatization and property makes it necessary to determine the theoretical foundations of this complex problem.

Keywords: privatization, property, state, production, statehood, national program.

Қазіргі таңда айқындалып отырғандай, бұрынғы көзқараспен социализм орнату жолында деп есеп-телінген республикамыздағы элеуметтік-экономикалық жүйенің күйреуінің басты себептерінің бірі бұл – мемлекеттік меншік қатынастарының үстемдікке ие болуы. Соған байланысты бұл социалистік меншікті өзгерту және түбегейлі құру еді. Осыған байланысты бұрынғы социалистік жүйеден нарықтық экономикаға көшудің өзекті шарты болып табылған – жекешелендіру процесі, шаруашылық субъектілерінің іс белсенділігін күрт арттыру үшін, экономикалық бәсекелестікті жандандыру үшін жүргізілген еді [1,76]. Мемлекеттік өндіріс орындарын жекешелендіру үдерісі бұл республика үшін – күрделі мәселе, ол әсіресе халықтың менталитетіне тура байланысты болғандықтан қысқа мерзімде өткізу қиынға соқты. Әсіресе, жерді, оның қазба байлықтарын жекешелендіру ұзақ уақытты талап етеді. Сол сияқты кейбір стратегиялық маңызды салаларда (қару-жарақ, ядролық заттар, тағы басқа өндірістер), не болмаса нарыққа көшіруге әлі толық негіз болмаған жағдайларда (іргелі ғылым, кейбір білім, мәдениет, өнер, тағы басқа орталықтар) жекешелендіру жүргізілмеді, олар мемлекет меншігінде қала береді. ҚР-да мемлекет меншігінен алу және жекешелендіру процесі шаруашылық серіктестіктер және акционерлік қоғамдар жөнінде заңдар жүйесімен, нормативтік актілер арқылы және мемлекеттік бағдарламалар негізінде жүргізілді [2,24]. Республикада жекешелендіру үш кезеңмен өтті.

Бірінші кезеңде (1991-1992) “Кіші жекешелендіру” бағдарламасы бойынша мемлекеттік сауда және қызмет көрсету кәсіпорындары (31 мың нысандардың 50%-і) жаппай сатылды, не болмаса еңбек ұжымдарына берілді.

Екінші кезеңде (1993-1996 жылдары) жаппай жекешелендіру процесі орта және үлкен кәсіпорындар бойынша жүргізілді, жеке жобалар бойынша 5 өнеркәсіп орындары ақшаға, ал 700 зауыттар мен фабрикалар инвестициялық купондарға сатылды, 44 ірі кәсіпорындар сенімді басқаруға тапсырылды, оның ішінде 12-сі шетел инвесторларына берілді.

Үшінші кезеңде (1997 жылдан бастап) жекешелендіру отын-энергетика, көлік, денсаулық, ғылым салаларында өтті. Аталған кезеңдерде республикада жабық және ашық акционерлік қоғамдар көптеп құрылды. Ірі және орташа кәсіпорындар үшін жабық акционерлік қоғамдар жекешелендірудің негізгі түрі болып саналды. Оның құрылтайшылары болуға тек еңбек ұжымы мен мемлекеттік басқару органдары ғана заңдық сипатқа ие болды. 1994 жылдан бастап жекешелендіру нысандарын сату саясаты жүргізілді. Жекешелендіру экономикаға және тәжірибеге көптеген жаңалықтар әкелді [3, 123 б.]. Қоғам дамуының өтпелі кезеңдерінде меншік мәселесі, даму перспективасы ең алдымен көтеріліп, жалпы қозғалыстың, дамудың өзіндік өзегін құрады. Қоғамның, мемлекеттің, жеке адамдардың болмысының даму заңдылықтары, өндірістің материалдық және рухани негіздері барлығы да меншік жүйесіндегі маңызды өзгерістерге тәуелді болды.

Агроөнеркәсіптік жүйедегі мемлекет иелігінен шығарып жеке жекешелендіру оның әр түрлі салалары мен кәсіпорындарының өзіндік ерекшеліктері ескере отырып жүргізілді. Бұрынғы кеңшарлар мен басқа да мемлекеттік ауылшаруашылық кәсіпорындардағы фермерлік және шаруа қожалықтарына, ауыл-шаруашылық кооперативтеріне, шағын кәсіпорындарға және шаруашылық етудің басқа да мемлекеттік емес нысандарына қайта құрылып жатты. Мемлекеттік мүлік конкурста немесе аукционда сатылды және ауылшаруашылық кәсіпорны мүлкінің сату бағасының 75%-ына дейін тұрғын үй купондарымен төлеуге рұқсат берілген болатын.

Республикада 1993-1995 жылдары 1490 мемлекеттік ауылшаруашылық кәсіпорындары жекешелендірілді, бұл аграрлық-өнеркәсіптік саладағы мемлекеттік кәсіпорындар жалпы санының 70,2%. Осымен қатар, аграрлық-өнеркәсіптік жүйеде холдингтік түрдегі 13 мемлекеттік акционерлік компания құрылды. 1996 жылдың ақпанында 1996-1998 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында мемлекеттік мүлікті қайта құрылымдау мен жекешелендірудің 3-ші бағдарламасы бекітілді, ал 1997 жылдың басында секторлық бағдарламалар бекітілді. Олардың басты мақсаты – мұнай-газ және коммуникациялық кешеннің, өндіріс, денсаулық сақтау, білім, ғылым, мәдениет және спорт кәсіпорындарын жекешелендіру процес-терін жаңартудың негізінде Қазақстан экономикасында жеке сектордың басым орын алуына, қол жеткізу және оны күшейту еді. Мемлекеттік меншігі

жекешелендіру тек қана ақша қаражатына сатылатын болды. 1995 жыл 1-желтоқсанына дейін 1776 шаруашылық жекешелендірілді. Бұл – жалпы көлемнің 84% болып саналды. Реформаланған кеншаралардың негізінде 1000-нан астам ұжымдық шаруашылық, 420 шағын жекеменшік кәсіпорын, 340 акционерлік қоғам мен шаруашылық серіктестіктері, 1240 шаруа қожа-лықтары құрылып, жұмыс істей бастады. Мемлекеттік құс фабрикалары, мал шаруашылығы кешендері мен асыл тұқымды шаруашылықтарды акционерлеу толық аяқталды. Агроөнеркәсіп кешендерінің дайындау, ұқсатушы және қызмет көрсетуші орталықтарында ауыл-село тауар өндірушілерінің қатысуы-мен 144 акционерлік қоғам құбылды. Тәжірибе ретінде 20 совхоз аукцион арқылы жекеменшікке сатыл-ды. 20 жылдан астам еңбек стажы бар 33 шаруашылық басшысы мемлекеттік кәсіпорынның сатылуға түскен дүние-мүлкінің негізгі бөлігін тегін алды Осыған сәйкес, Елбасының «Совхоздар мүлкінің бір бөлігін директорлардың меншігіне беру туралы» Жарлығы жарық көрді [4,1]. (1994 жылы 9 наурыз). Бұл Жарлықтың негізінде:

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік мүлік жөніндегі мемлекеттік комитеті мемлекеттік ауыл-шаруашылық кәсіпорнын жекешелендіру барысында:

– оның мүлкінің сатып алынатын бөлігінің 10 пайызын осы қызметте кемінде 20 жыл жұмыс істеген директорға тегін негізде бөлсін;

– директорға мүліктің сатып алынатын бөлігінің қосымша 10 пайызын шарттық жағдаймен мемлекет үлесі ретінде 5 жылдан аспайтын мерзімге уақытша пайдалануға уақыт берсін. Бірақ бұл Жарлықтың негізінде, ауыл басшылары ауылдағылардың бәрі фермерлер, шаруа қожалары болуы керек деді, енді біреулері жекешелендіру жалауымен барлық бай совхоздарды құртып жіберіп, жергілікті жұрт құр алақанын жайып кетті. Осындай шаралардың жүзеге асуы нәтижесінде, аграрлық секторда 32 мыңнан астам түрлі ауылшаруашылық нысандары құрылды. Қайта құру, идеологиялық догмалар мен шаруашы-лықты жүргізудің бұйрықты әдістеренен біртіндеп арылу кезеңінде аграрлық экономиканың жекелеген аяларын реформалаудың көптеген әрекеттері жасалды (мердігерлік, жанұялық, арендалық әдістер), бірақ та олар сезілетіндей нәтижелер әкелген жоқ. Уақыт тәжірибесі көрсеткендей, жекелеген шаралар ешқандай нәтиже бермеді. Сондықтан, өндірістік және әлеуметтік қатынастарды түбегейлі реформалар-дың және осының негізінде өндіргіш күштері жанғыртудың қажеттігі туды. Нарық механизмдеріне сүйене отырып, кешенді қайта қарауға бағыт жасалды. Алайда тактикалық тұрғыдан бұл асығыстық, бағытсыздық көріністерін берді. Жекешелендірілген, бұрынғы мемлекеттік кәсіпорындардың мүлкін бөлшектеріне дейін бөліп алған, пай иелерінің шаруашылық жүргізуге әлдері жетпеді, егін шаруашылы-ғын жүгізуге қажетті жөнді техникасы қалмады, өндіріс алған күннің өзінде өнімдерін ұқсатуы қиынға соқты, нарықтық қыспағына төтеп беруге жағдайлары келмеді. Экономикалық басқарудың жаңа тәсіл-дері, жекешелендіруді және оның тағы басқа тетіктерін республика жағдайында пайдалану әлі де болса кең өріс ала алмай келді. Бұл ретте республика шаруашылықтарында өндірісті басқару, ұйымдастыру әдістерін күрделі проблема ретінде қаралып отырғаны құпия еді [5,4 б.]. Сондықтан да нарықтық эконо-микаға өту барысында бұрын қалыптасқан ауыл шаруашылығындағы өндірісті ұйымдастыру, басқару мәселелерінің тәжірбиелерінің әдістері мен кемшіліктерін ғылыми түрде зерттеу бүгінгі күн талабы. Осы жылдар аралығында, республикада мал шаруашылық фермалары, құс фабрикалары мен басқа ұқсас өндіріс орындарында өнімді өндірудің үзіліссіз технологиялық үрдісі қамтамасыз етілмеді. Ауылшаруа-шалық кешеннің мемлекеттік ауылшаруашылық, дайындаушы, өңдеуші және қызмет көрсетуші кәсіп-орындары мүлкін жаппай жекешелендіру, сонымен қатар, шаруашылық нысандарын таңдау мүмкіндік-терінің іс жүзінде жоқтығы, инфляция тұсында шаруа қожалықтарын құру мәжбүрлігі, саланың ішіндегі тепе-теңдіктің бұзылуы, ауыл шаруашылығында кооперацияның, жоғарылмалы бірігудің мүмкіндігі жоққа шығарды. Осының бәрі, ауылшаруашылық өндірісінің тиімділігіне кері әсерін тигізді. 1994 ж. соңына қарай негізінен совхоздар мен мемлекеттік шаруашылықтарды жекешелендіру есебінен ауыл-шаруашылық құрылымдарының саны 1990 жылдағымен салыстырғанда, сегіз еседен артық өсті, яғни, ауыл ауылшаруашылығындағы көп тұрпаттылық орын алды. Алайда, шаруашылық етудің жаңа нысан-дарының тиімді жұмысы үшін және жерді ұтымды падалану мен қорғау үшін құқықтық, экономикалық, әлеуметтік жағдайлар жасалмағандықтан, нарықтық өзгерістер өнім өндірісінің өсуіне алып келмеді. Ауыл тұрғындарының көпшілік бөлігі өмір тұрпатындағы үлкен өзгерістерге алып келетін реформаларға дайын емес еді, өндірістегі технологиялық байланыстар бұзылған еді. Осы кезеңде өнеркәсіптік және ауылшаруашылық өнімнің бағалары тепе-теңдігінің бұзылуы мәселесі ерекше өзекті еді, өнеркәсіптік тауарлар мен қызметтер бағаларын босатып қойып, Үкімет ауылшаруашылық өнімдерді бағаларының еркіндігін кідіртті. Жаңадан құрылған шаруа қожалықтарын несиелендіруді, мемлекет тарапынан жерге орналастыру шараларының ауқымды бағдарламасын, өсімдік зиянкестері мен аурулармен күрdestі, жануарлардың

айырықша жұқпалы аурулармен күресті қарастырған «ауылшаруашылық кешеннің сала-ларын несиелендіру мен мемлекеттік іс-шараларды қаржыландыру туралы» (1993 ж. сәуір) Заңның қабылдануына қарамастан, бөлінген қаржы жеткіліксіз болып шықты. Ауылдың нарықтық қатынастарға көшуінің салдарын жұмсарту алатын «Ауыл мен Агроөнеркәсіп дамуының басымдылығы туралы» Заңды (1991 ж.) қаржыландыру да ұқсас жағдайға ұшыратты. Әрбір көрсетілген сектор бойынша жекешеленді-рудің арнайы бағдарламасы бекітілді, оларды іске асыру нәтижесінде 2615 акционерлік қоғам акция-ларының мемлекеттік пакеттері немесе олардың жалпы санының 51,8%-ы және 2905 әлеуметтік сала объектілері, 6262 шағын бизнес объектілері, олардың ішінде 797 дәріхана, 993 май құю станциясы жеке меншікке берілді. Бұдан басқа 9226 автокөлік жекешелендірілді. Мемлекеттік мүлікті басқарудың және жекешелендірудің тиімділігін арттырудың 1999-2000 жылдарға арналған 4-ші бағдарламасы акциялардың мемлекеттік пакеттерін иелену және пайдалану құқығы салық министрліктер мен ведомстваларға берілген акционерлік қоғамдарды басқару саласындағы жаңа тәсілдерді көздеді: салық министрліктер мен ведомствалардың өкілдері – Директорлар кеңестерінің құрамына енгізіліп, акционерлер жиналыстарын өткізуге, индикативтік жоспарларды бекітуге қатысатын болды. Үкімет сондай-ақ, “Көгілдір фишкалар” бағдарламасы ретінде мемлекеттің үлестік қатысуы бар 10 ірі кәсіпорынды анықтады. Олардың қатарына мынадай акционерлік қоғамдар кіреді: “Маңғыстаумұнайгаз”, “Ақтөбемұнайгаз”, “Қазмырыш”, “Өскемен титан-магний комбинаты”, “Соколов-Сарыбай кен байыту өндірістік бірлестігі”, “Қазақстан алюминий”, “Қазхром”, ұлтаралық компаниясы, “Қазақстан халық жинақ банкі”, “Қазақтелеком”, “Қазақмыс”. 1999 жылы “Қазақстан халық жинақ банкі”, акционерлік қоғамы акцияларының мемлекеттік пакетінің бөлігі (16,7%), ал 2000 жылдың соңында “Маңғыстаумұнайгаз” акционерлік қоғамы акцияларының мемлекеттік пакеті жекешелендірілді. Осы бағдарламаның негізгі айырмашылығы – меншіктің республикалық және коммуналдық меншікке бөлінуі, бұл мемлекеттік меншікті басқарудың тиімділігін арттыру мақсатын көздеді. 1999 жылы 953 акционерлік қоғам және жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің мемлекеттік пакеттері мен мемлекеттік үлестері коммуналдық меншікке берілген еді. Коммуналдық меншік объекті-леріне жекешелендіру шешімі мен іске асыру құқығы, яғни түпкілікті нәтиже үшін жауапкершілігі бар облыстар және Алматы мен Астана қалаларының әкімдеріне берілді. Мемлекет көп жылдар бойы әрбір мемлекеттік кәсіпорын қызметінің міндеттерін, олардың ел экономикасындағы ролін анықтамай келді. Бірінші қатарда мынадай мәселе шешілуі тиіс еді: ол қай мемлекеттік кәсіпорынды мемлекеттік меншік-ке қалдыру қажет, ал қайсысын басқа ұйымдық-құқықтық нысанға қайта ұйымдастыру қажет? Қайсысын акционерлеу керек және қайсысын тарату керек? Ал, қазір мемлекетте 500-ден астам республикалық (еншілестерді қоспағанда) және 5000-нан астам коммуналдық мемлекеттік кәсіпорындар бар, осылардың жартысы – залалды, осындай ауыртпалықты көтеріп жүру мүмкін емес. Мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік, қорғаныс сияқты айрықша немесе бірігей қызмет атқаратын кәсіпорындары бөліп тасталды. Жекешелендіру нәтижесінде өндірістің қалыптасуына және дамуына мүдделі меншік иелері, қожайындар тобы пайда болды. Ел экономикасына сонша қажетті инвестициялар тартылды. Кәсіпорындар жұмыс істей бастады. Сөйтіп, мұның бәрі республика экономи-касының дамуына қолайлы жағдай жасалды. Жалпы ішкі өнімде жеке меншік секторының үлесі: өнер-кәсіпте – 70-75%, ауыл шаруашылығында – 95%, құрылыста – 95% болды. Жекешелендірудің негізгі мақсаты орталық жоспардан нарықты экономикаға ауысуына қажетті жағдайды қалыптастыру болып саналды. Ұлттық мүліктің Республика халқына мемлекеттен қайтару процесінде меншік иелену дербес-тендіру негізінде жүргізілуі тиіс. Бұл мақсатқа жету келесі негізгі мәселелерді шешуді қажет етті:

- көптеген мемлекеттік кәсіпорындардың акционерлеу мен шаруашылық құрлымының шамалы нарықтық жолмен тездетіп қалыптасуы, мемлекеттік меншік объектісін кіші және көпшілік жекешелен-діруді жүргізу;

- тиімді шаруашылық субъектісі ретінде жеке иелену қабатының қалыптасуы.

- бәсекелестік орта құру және өндірісті монополиясы заңдандырумен қамтамасыз ету;

- шағын және орта бизнестің дамуы;

- ірі және шағын халық шаруашылық объектілердің жеке жаңғырту проектісін шығару;

- шетел инвесторларын тарту мен жеке бизнестің басым болу ұйымдық шарушылық құрлымының қалыптасуы;

- бағалы қағаздар нарығының субъектісі ретінде инвестициялық құрылым жүйесінің күшеюі және дамуы.

Бұл бағдарлама мемлекет иелігінен алу және жекешелендіруді әр түрлі салалардың ерекшелігі негізінде қағидалы әдіс амалдарды анықтады. Мемлекет иелігінен алу және жекешелендіруге жататын

объектілер тізбегі осы бағдарламамен тікелей байланысты еді. Бұл бағдарлама жыл сайын өкіметпен бекітілді. Мемлекеттік меншік объектілері 2 классификациялық топтарға бөлінеді:

- мемлекет иелігінен алу және жекешелендіруге жатқызылатын объектілер;
- жекешелендіруге тыйым салынған объектілер. Қ.Р-ның меншігінен шығарылып тастаған, жекешелендіруге жатпайтын объектілер;

- жер, су, әуе кеңестігі, жануар және есімдік әлемі, табиғи ресурстары, т.б.

Жекешелендірудің негізгі бағыттарында жекешеленген әдістері мен нысаналар кешені арқылы түсіну және жекешелендірілген объектілердің әр топтарының айрықша жұмыс істеу қызметтерімен байланысты іске асырылған болатын. Кәсіпорындарды жекешелендіру негізгі мынадай критерийлер бойынша жүргізілген болатын. Атап өтсек ол:

- объектінің халық шаруашылықтық мағынасы;
- салаға қатыстылығы;
- қызметкерлер саны.

Кәсіпорынның және ұйымдардың жұмыс істеушілер санына байланысты шартты төмендегідей бөлінген еді:

- жұмыс істеушілердің саны 20 адамнан кем емес кіші кәсіпорындар;
- жұмыс істеушілердің саны 200-ден 5000 адамға дейін орта кәсіпорындар;
- жұмыс істеушілер саны 5000 адамнан астам ірі кәсіпорындар. Жекешелендіру объектісі жыл сайын-ғы тізім жасалған кезде жекешелендіру салалардың, аймақтардың және басқа объектілердің

ерекшелік-терін ескере отырып, кәсіпорынның кіші, орта және ірі топтарына жатқызылатыны анықталуы мүмкін. Осы топтарға жатқызуға байланысты бағдарлама мемлекеттік иелігінен алу және жекешелендірудің процес-терін нақты бағытталуының ашылуын қарастырды. Ол бағыттар келесідей:

- жеке жобалар бойынша ірі және бірегей мүлікті кешендерді жекешелендіру;
- орта кәсіпорындардың бірақ жекешелендірілуі;
- кіші кәсіпорындардың аукцион және конкурстық сауда, коммуналдық шаруашылық, тұрмыстық

қызмет көрсету арқылы қалыптасқан кіші жекешелендіру [6,41 б.]. Жекешелендірудің жеке жобалары халық шаруашылығының шешуші саласы базалық кәсіпорындардың оңтайлы ұйымдық құрлымын жасау-ға мүмкіндік береді және олардың басқарылуында жеке және мемлекеттің қатысуын анықтау, отандық сонымен қатар, шетел инвесторларын тарту, жобаны дайындау кезеңдерінен басталады. Жеке жобаларға ерекше әлеуметтік өнім немесе қызмет түрі бар және мемлекеттің табиғи монополиясында болатын біре-гей сатылар жатқызылады:

- істің таңдаулылығы жан-жақты және объектінің бәсекелес бола алатындығы, сонымен бірге оның өмірлік кешен құнының бағалануы;

- ұйымдастыру-құрылымдық мәселеге сай технологиясы,

- монополиясыздандыру бойынша ұсынылатын өзгерістер жүйесі. Жеке жобалардың өту келесі әдістермен орындалды:

- қосымша түсінік жағдайындағы белгілі бір инвестицияларды сату;

- аукцион немесе конкурс арқылы өткізу;

- басқаруды келісім-шарт жасау;

- акциялардың ашық сатылуы. Басқаруға келісім-шарт заңды немесе жеке тұлғаларға қолдануға құқық беретін тәсіл болып табылады. Берілген әдіс объектінің жекешелендірілген кезде экономикалық орынсыз немесе алдын ала болған жағдайларда қолданылады. Көптеген жағдайларда жекешелендіру процесі респуб-ликаның көп тұрғындарына өз меншігі құқығының орындалуына мүмкіндік жасады, бағалы қағаздар мен жұмыс істеуге тәжірибе алуға рұқсат етті. Сондай-ақ көпшілік жекешелендіру өз қатысушыларына таңдау еркіндік, бәсекелестік, процесі басқарудағы қарапайымдылығы және жылдамдығын қамтамасыз етуге мүм-кіндік берді. Барлық тұрғындардың көптеген қатысуына меншікті тиімді бөлуге мүмкіндік қалыптастыр-ды. Көпшілік жекешелендіруді басқару мақсатты шаралар көмегімен қалыптасты:

- Республика тұрғындарына инвестициялық купондарды бөліп беру;

- комерциялық негізінде жұмыс істейтін инвестициялық жекешелендірілген қормен жүйелі мекеме-лер. Кіші жекешелендірілу тұтыну нарығын тауар жеке қызметпен қамтамасыз ететін көптеген меншік иелерінің пайда болуына нақты тұғырын қалыптастырды. Ол жекешелендіруге жатқызылатын өлшемі өте үлкен емес, 200 адам істейтін кәсіпорын мен ұйымдарды қамтыды. Осы бағыт айналасында жекешелен-дірілген объектілердің негізгісі көтерме жеке бөлшек сауда, қоғамдық тамақтану және тұрмыстық қызмет өрісі болып табылады [7,1]. Шаруашылық басқару органдарының жүйесін жетілдіру жұмыстарын жүргізу кезінде 81 кәсіпорын үш ұлттық компанияның құрамына кірді. Қазақстан Республикасы Үкіметі құрған 17 акционерлік қоғамдардың мемлекеттік холдингінің

үшеуі Ақтөбе қаласында орналасты. Ауыл шаруа-шылығы саласында 56 кеңшар жекешелендіріліп, 94 акционерлік қоғам құрылды. Жекешелендірілген кеңшарлардың 14-і акционерлік қоғамға, 42-і ұжымдық кәсіпорындарға айналдырылды. Мәселен, сол Ақтөбе облысындағы жекешелендіру процессін атап өтсек; ол Дөң тау-кен байыту комбинаты, «Ақтөбемұнай», Ақтөбе темірбалқыту зауыты, №406 авиажөндеу зауыты сияқты облыстың ірі әрі әмбе-бап кәсіпорындарының негізінде жекелеген жобалар бойынша акционерлік қоғамдар құрылды. Мемлекеттік мүлікті басқаруды жетілдіру мақсатында Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік мүлікті басқару мен жекешелендірудің концепциясын жасады және оны Үкімет мақұлдады. Концепцияның негізгі мақсаты — мемлекеттік меншікті экономикаға инвестиция тартудың құралы ретінде пайдалану; мемлекеттік меншікті басқаруды жетілдіру үрдісіне тарту; мемлекеттік мүлікті пайдаланудан түсетін қаржы есебінен республикалық бюджеттің кірісін ұлғайту болды. 1981 жылы құрылған Мұнай және газ өнеркәсібі министрлігіне қарасты «Ақтөбемұнай» өндірістік бірлестігі 1993 жылдың желтоқсан айында «Ақтөбемұнай» АҚ-на, кейін 1998 жылы «СНПС-Ақтөбемұнайгаз» АҚ болып құрылды. Акционерлік қоғамның құрамына технологиялық процесте әрқайсысының өзіндік орны бар 19 мамандандырылған бөлімшелері кіреді.

Мұнда мұнай мен газ өндіруді «Октябрьмұнай» және «Кеңкияқмұнай» мұнай-газ өндіру басқарма-лары жүзеге асырды. Бұл – адамдарды жұмыспен қамту жағынан да, активтері бойынша да акционерлік қоғамның ең үлкен бөлімшелері болды 1998 жылдың қаңтарынан бастап «Ақтөбемұнайгаз» АҚ-ның Қытай Ұлттық мұнай-газ корпорациясымен серіктестігі басталды. Қытай Ұлттық мұнай-газ корпорация-сы акционерлік қоғамның акцияларының бақылау пакетін сатып алып, Ақтөбенің мұнай-газ өндірісін дамытуға 4 млрд. доллар инвестиция салатындығына Қазақстан Республикасының Үкіметіне кепілдік берді. Барланған хром рудасының қоры бойынша Кемпірсай кен орны арқылы Қазақстан Оңтүстік Африка Республикасынан кейінгі екінші орынды алады.

1993-1998 жылдары нарықтық қатынастарға көшудің ауыр кезеңдері болды. 1993 жылы комбинат «Дөң кен байыту комбинаты» АҚ ретінде тіркелді.

Өндірістегі негізгі рудалық материал – хромшпинелид, руда емес серпентин болып табылады. Руда-лар химиялық құрамы бойынша жоғары сортты, хром оксидінің пайдалы бөлшектерін иеленген. Тау-кен байыту жұмыстары ашық және жабық түрде жүргізіледі. Жоғары сапалы руданың мол қоры, негізгі кен орындарын игеруге дайындықтың жоғары деңгейі, білікті мамандар – комбинат болашағының зор екенінен үміт күттіреді. 1991 жылы 30 қыркүйекте ұжымдық меншікке алғашқы сатылған нысандардың бірі №26 «Спорт тауарлары» дүкені. Дүкен кейін «ТОСТ» фирмасына, 1999 жылы «ТОСТ» ЖАҚ-на айналды. Негізгі қызмет түрі – бөлшек саудада теле-видео-аудиоаппаратураларды, тұрмыстық техника-ларды сату. Бастапқыда фирма 23 адам жұмыс жасайтын бір дүкеннен тұрды және сату көлемі небәрі 360 мың теңгені құрады. Жиырма жылда фирма мейлінше кеңейді, 2 дүкені бар және онда 100-ге жуық адам жұмыс жасайды. АҚ қызметінен жыл сайын бюджетке 50 миллионға дейін салықтық түсімдер түсті [8].

2011 жылдың тоғыз айында біз 23 республикалық мемлекеттік заңды тұлғаларға тексеру жүргіздік. Тексеру барысында барлығы 931 бірлік пайдаланылмай тұрған немесе істен шыққан мемлекеттік мүлік анықталды. Олардың 909-ын есептен шығаруға; 15-ін (автокөліктер) сатуға; 6-ын коммуналдық меншікке беруге; 1-ін өзге республикалық мемлекеттік заңды тұлғалардың теңгеріміне беруге ұсынылды.

Жекешелендірудің қорытындысы туралы бірер сөз. Республикада 1991 жылдан 1998 жыл аралықтарында 22 мың нысан жекешелендірілді. Осымен бірге мемлекет меншігінде 1182 акционерлік қоғамның жарғылық капиталындағы мемлекеттің үлесі бойынша төмендегідей үлестірілген акцияларының мемлекеттік пакеттері болды ол :

- 225 акционерлік қоғамның жарғылық капиталының 100%-ы;
- 292 АҚ жар-қ кап-ң 50%-нан астамы;
- 186 АҚ жар-қ, кап-ң 25%-нан 50%-на дейін;
- 187 АҚ жар-қ, кап-ң 25%-нан кем;
- 292 АҚ – таратылу сатысында.

Республикалық және жергілікті бюджеттерге жекешелендіруден және мемлекеттік меншікті пайдаланудан түскен қаражаттың құрылымы мен серпіні мынадай: 1995-2000 жылдар аралығында жекешелендіруден түскен қаражат – 216525 млн. теңге, мемлекеттік мүлікті жалдаудан – 3000,7 млн.тг., дивиденттер ретінде – 5408,1 млн. тг. болды. Ал республиканың ауыл шаруашылығындағы жекешелендіру процесінің ерекшелігі мынада: 70 жылдан астам уақыт кезеңінде меншіктің екі формасы әрекет етті: мемлекеттік және колхоздық-кооперативтік [9,42]. Сонымен бірге соңғы форма іс жүзінде бөлінбейтін ұжымдық сипатта еді, ал бұл әміршіл-әкімшіл жүйеде колхоздың ұжымдық беделін формальды түрде сақтай отырып, оларды іс жүзінде мемлекеттендіруге мүмкіндік берді.

Колхоздарда меншікті реформалау мәселесі олардың әрбір мүшесін өндіріс құрал жабдықтарына жеке-үлестік меншікпен қамтамасыз ету мәселесіне кепіл тірелді. Бұл процесс колхоздың меншігін жекешелендіру үрдісі деп аталды. Колхоздар мемлекеттік меншігі болмағандықтан, әңгіме меншікті жекешелендіру жөнінде болуға тиіс деп есептелінді. Жекешелендіру үрдісі жеке адамды меншікпен төленетін немесе төленбейтін негізде қамтамасыз ету процесін білдірді, яғни жекешелендіру процесі нәтижесінде жеке меншік субъектісі қалыптасуға тиіс еді. Бөлінбейтін колхоздық меншік, белгілі бір адамдар тобына тиесілі болғанымен, мемлекеттік сияқты қоғамдық меншіктің бір түрі болып табылды. Демек, колхоздық бөлінбейтін меншігі – ол да іс жүзінде иесі жоқ меншік, оны бөліп, колхоз мүшелерін тиісті үлестік меншікпен қамтамасыз етуді колхоздың меншігін жекешелендіру процесі ретінде қарастыруға болады. Жеке меншік, екі түрге бөлінді: жеке топтық және дара меншік. Отбасылық шаруа қожалықтары мен жеке қосалқы шаруашылықтан басқа кәсіпорындардың барлық түрлері және меншіктің жеке топтық формасын құрды. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының меншігін жекешелендіру үрдісін жүзеге асыру нәтижесінде Қазақстан жағдайында ерекше өзекті сипатқа ие болды. Қорытындылай келе, ел экономикамыздың нарықтық қатынастарға көшуі барысында және мемлекеттік меншікті жеке меншікке айналдыруда шағын бизнестің алатын орны ерекше. Жаңа тәй-тәй басқан экономикамыз қазірде бірталай оң жетістіктерге жетті деп айтсақ болады. Қазір шағын бизнестің үлесі елдің ЖІӨ 30%-ті құрап отыр, бұл үлкен жетістік. Бірақта бұл жоғары өсу көбінесе отанымыздың әлі де шикізаттық бағытында орындалып отыр, дамыған елдер тәжірибесі бойынша экономиканы индустриалды – инновациялы дамытпай дамыған елдер қатарына қосылу мүмкін емес, ал осы шараны іске асыруда шағын бизнестің қосар үлесі жоғары. Қазақстан экономикасының нарықтық қатынастарға өтпелі кезеңінде экономикада кәсіпкерлік қызмет даму үстінде. Кәсіпкерлік, әсіресе шағын кәсіпкерлік нарықтық жүйеде толық қанды қызмет ету үшін кәсіпорын жаңа технология-лар мен жаңалықтар ашып отыруы керек. Нарықтық экономикаға көшу – меншік қатынастарына тікелей байланысты. Өйткені, қай қоғам болсын, өндіріс қатынастарының негізінде белгілі бір меншік формасы жатыр. Сондықтан нарық қатынастарына көшу кезеңінде оның көптеген объективті мәселелері өз шешімін күтуде.

Қазіргі таңда айқындалып отырғандай, бұрынғы көзқараспен социализм орнату жолында деп есеп-телінген елдердегі элеуметтік-экономикалық жүйенің күйреуінің басты себептерінің бірі – мемлекеттік меншік қатынастарының үстемдікке ие болуы. Сол себепті де оларды өзгерту және түбегейлі құру туралы қортынды жасалды. Сөйтіп, бұл проблемаларға қоғам тарапынан өзіндік көзқарас білдіру мәселесі алға тартылып отыр. Бүгінгі таңдағы меншік ұғымының төңірегіндегі пікір-таластарды талдау мен меншіктің нақты әр түрлі формаларын өндірудің мәнін түсіну үшін аталған күрделі проблеманың теориялық негізін анықтау қажет. Қоғам дамуының өтпелі кезеңдерінде меншік мәселесі, даму перспективасы ең алдымен көтеріліп, жалпы қозғалыстың, дамудың өзіндік өзегін құрайды. Қоғамның, мемлекеттің, жеке адамдардың болмысының даму заңдылықтары, өндірістің материалдық және рухани негіздері барлығы да меншік жүйесіндегі маңызды өзгерістерге тәуелді. Іс тәжірибеде және теорияда терең зерттеп, саралауды талап ететін құбылыстардың қатарында, меншік ұғымы мен жүйенің ішкі даму заңдылықтарын және түр өзгерістерінің себеп-салдарлы байланысын анықтау, екінші кезекте, осыдан туындайтын шаруашылық құқықтық қатынастардың нормативтік негіздері мен өзара тәуелді қатынасын анықтау мәселесі аса маңызды міндетке айналды. Жеке меншік немесе мемлекеттік меншік құбылыстарының сан-алуан түр-лерінің өзіндік даму заңдылықтары мен қайшылықтары ғылыми негізде шешілуі тиіс. Нарықтық қатынастар аясында жүзеге асырылып жатқан кәсіпкерлік қызметтің мемлекет тарапында және экономика өмірінде атқаратын ролінің ұшан теңіз екені дәлелдеуді қажет етпейді. Қазір дамыған өркениетті елдердің қайсысын алып қарасақ та шағын және орта кәсіпкерлікті дамыта отырып, айтарлықтай жоғары дәрежеге жеткені баршаға мәлім.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қаражан Қ.С., Әбсеметова Ж., Қозыбақова Ф.А. және т.б. *Қазақстан тарихы: лекциялар курсы.* – Алматы: Заң әдебиеті, 2009. – 376 б.
2. Әубәкіров Я.Ә., Байжұмаев Б. *"Меншік диалектикасы."* – Алматы: КазГУ, 1993 ж.
3. Калиев Г.А. *Аграрные проблемы на рубеже веков.* – Алматы: Казахстан; 2003. – 325 с.
4. «Совхоздар мүлкінің бір бөлігін директорлардың меншігіне беру туралы» Қ.Р-ның Президентінің Жарлығы 9 наурыз, № 1585.
5. Әубәкіров Я.Ә. *"Экономикалық реформа туралы" /Ақиқат.* – Алматы, 1995 ж. №12.
6. *Қазақстанның жаңа және қазіргі заман тарихы. Оқулық. / Ред. басқ. Қ.С. Қаражан.* – Алматы, 2005.
7. Әбдуов Т. *"Жекешелендіру қалай жүріп жатыр" /Егемен Қазақстан.* – 1997. –17 ақпан.
8. Т. Меңдіғали. *«Жекешелендіру купон туралы әңгіме» Ақтөбе газеті. 12 Мамыр, 2014.*
9. Калиев Г.А. *Аграрные проблемы на рубеже веков.* – Алматы: Казахстан; 2003. – 325 с.

References:

1. Karazhan K. S., Absemetova zh., Kozybakova F. A. and others. *history of Kazakhstan: a course of lectures*. - Almaty: legal literature, 2009. - 376 P.
2. Aubakirov ya. a., Baizhumaev B. *"Dialectics of property"*. - Almaty: Kazgu, 1993.
3. Kaliev G. A. *agrarian problems in the vekov region*. - Almaty: Kazakhstan; 2003. - 325 P.
4. *decree of the president of K. R. " on the transfer of part of the property of State Farms to the ownership of Directors "* dated March 9, No. 1585 .
5. Aubakirov Ya. A. *"on economic reform" /truth*. - Almaty, 1995 . №12.
6. *new and modern history of Kazakhstan. Textbook*. / Ed. others. *"I Don't Know," He Said*. - Almaty, 2005.
7. Abduov T. *"how privatization is going" / sovereign Kazakhstan*. - 1997. -17 February.
8. T. Mendygali. *"The story of the privatization coupon"* Aktobe newspaper. May 12, 2014.
9. Kaliev G. A. *agricultural problems in vekov's Homeland*. - Almaty: Kazakhstan; 2003. - 325 P.